

Mõiste **ġiš-ĥur** tähendusest sumeri ja akkadi kirjanduslikes ja rituaaltekstides¹

Liina Ootsing-Lüecke

Teesid: Artikkel püüab mõtestada lahti sumeri ja akkadi kirjalikes allikais esinevat mõistet 'kavand' ning anda lühikese ülevaate selle mõiste levikust ja kasutusest Mesopotaamias 3.–1. aastatuhandel eKr. Enamasti on sumerikeelse väljendi **ġiš-ĥur** (sõna-sõnalt 'puukritseldus', tähendusega 'plaan' või 'kavand') ja akkadi sõna **ešēru(m)** ('joonistama', 'kavandama', 'joonistus', 'kavand') kontekst kaalukas ja hõlmab jumalikku sfääri. Kavandite või plaanide abil kehtestavad jumalad ja kuningad maailmakorda. Mõistetega **ġiš-ĥur** ja **ešēru(m)** on tihedalt seotud sumeri mõiste **me** ('jumalik vägi'), mis kirjeldab jumala olemust, on jumala atribuut. Akkadi mõiste **paršu(m)** (kultuslik kord) hõlmab jumalikku korda ja riitusi.

Märksõnad: akkadi, assürioloogia, mütoloogia, sumeri, usundifenomenoloogia, usundilugu

Artikli eesmärk on vaadelda ühe fenomeni, mõiste 'kavand', 'plaan', 'joonistus' (sumeri keeles **ġiš-ĥur**, akkadi keeles **ušurtu(m)**) esinemist sumeri-, babüloonia- ja assüriakeelsetes² kirjanduslikes ja rituaaltekstides ning anda väike ülevaade selle mõiste kasutusest 3.–1. aastatuhandel eKr mesopotaamia kirjalikes allikates.

Sumeri mõiste **ġiš-ĥur**, mille võimalik tõlkevaste on 'puukritseldus', esineb sumeri kirjanduses sageli koos **me**, 'jumaliku väe' või 'jumaliku olemuse' fenomeniga (**me** tähendab sumeri keeles ka verbi 'olema'), need kaks mõistet tähistavad korra olemasolu ja kehtestamist maailmas. 'Plaani' või 'kavandit' kirjeldatakse samasuguste omadussõnadega nagu 'jumalikku väge' ja neid mõisteid mainitakse tihti koos.

Mõistet **me** on teadlased püüdnud vaadelda ka nn üldmõistena ning sellest lähtuvalt mõisteid **ġiš-ĥur** ja **garza** (kultuslik korraldus, laensõna akkadi mõistest **paršu**), üldmõiste **me** erinevate aspektidena (vt Farber-Flügge 1973: 117, 151, 165, 197).

Samasse kategooriasse võib lugeda ka saatuste tahvli fenomeni. Saatuste (määramise) tahvli, sumeri keeles DUB.NAM.(TAR), akkadi keeles *tupšimātu*, valdaja oli mesopotaamia mütoloogias enamasti jumal Enki/Ea või Enlil ning sellele tahvlile oli kirjutatud kogu maailma kulgemine, kord ja saatus. Saatuste tahvli valdajal oli ülim võim ja ta valvas maailmas kehtivat korda. Saatuste tahvel ja jumalate tähtis tegevus (saatuste määramine) on sumeri ja akkadi allikais seotud riituste ja 'kavanditega', mis omakorda tagavad maailma korrapärase kulgemise.

Mõisteid **me**, **giš-ḥur** ja **dub.nam.(tar)** lubab üht liiki mõistete rühmana vaadelda tõik, et sumerid tajusid neid esemelistena,³ st neid võis anda käest kätte, loovutada ja üksteiselt ära võtta, varastada või ära kaotada. Nii 'tahvel' kui ka 'kavand' kandsid kirjasõna, 'jumalik vägi' küll otseselt mitte.

Babülooniakeelne tahvel K 3510 seletab sumeri mõistet **í.NAM. giš-ḥur.an.ki.a** tagumise külje 33. real järgmiselt:

Teine jaotus, í.NAM. giš-ḥur.an.ki.a: taeva ja maa plaanid, omavahel sobivad taeva ja maa asjad (nähtuste / asjade paarid), asjad apsû's, nii palju, kui neid on kavandatud [šanû (2) pir-su í.NAM. giš-ḥur.an.ki.a tab-ba-a-ti šamê^e u eršetⁱ šu-ut apsî ma-la ba-aš-mu]⁴ (Livingstone 1986: 28, 35).

Mõiste **í.NAM. giš-ḥur.an.ki.a** on hiline akkadikeelne teoloogiline ja astroloogiline kommentaaride seeria (Rochberg 2003: 178).

Sumeri verb **giš...ḥur** (kavandit / plaani joonistama) tähistab selles väljendis arvatavasti loomisprotsessi, **giš-ḥur.an.ki.a** tähendus on taeva ja maa plaanid. Väljend **í.NAM** on tähenduselt ebaselge, kuid see on kindlasti seotud järgnevate fraasidega (Livingstone 1986: 17, 29, 35). Mõiste **giš-ḥur** viitab seega plaanipärasele loomisele ning **giš-ḥur.an.ki.a** (*uṣurāt šamê u eršetⁱ*) babüloonia 1. aastatuhande eKr tekstides ettekujutusele maailma sümmeetrilisest kaheks jaotamisest. Selline ettekujutus oli valdav hilisbabüloonia perioodil ning seda võib tõlgendada kujutelmana universaalsusest ja korrapärasusest (Rochberg 2003: 181).

'Kavandama' ja 'kavand' viitab sumeri ja akkadi mütoloogias peaaegu alati jumalikule loomisaktile (Rochberg 2004: 197). Mõiste **giš-ḥur** võib tähendada ka mingi eseme, asja või nähtuse joonistust või kavandit, olemata otseselt seotud kosmilise maailmakorraga, kuid enamasti hõlmab mõiste **giš-ḥur** kontekst jumalikku sfääri.

Väljend **giš-ḥur** esineb ka Babüloni topograafiatahvli *Tintir*=Babüloni templinimes. Babüloni hilisest perioodist pärit tahvlil on õpetlaslik loetelu Babüloni linna templitest, templivärvavatest ja pühadest esemetest, see on kirjutatud Babüloni ülistamise eesmärgil (George 1992: 4). Näiteks esinevad nimekirjas

templinimed **é-ġišħur-anna**, ‘taevaplaanide koda’ (tahvel II, rida 27´) või **é-ġišħur-ankia**, ‘taeva ja maa plaanide koda’ (tahvel IV, rida 32). Esimene templ omistatakse jumal Ennungahedule ja teine jumalanna Bēlet-Ninuale (Niinive Emand), mis oli Assüürias jumalanna Ištari üks epiteete. Sumeri Inanna, akkadi Ištar on tuntud kui **me** valdaja ja kontrollija. Kogu Mesopotaamia ajaloos on Inanna/Ištar olnud tähtsaim jumalanna, viljakuse ja sõjakuse aspekti esindaja.

Nime **ġiš-ħur-an-ki-a** kannab ka taevajumale Anu iste taevases jumalate koosolekusaalis (ubšu-ukkina), maise asukohana ühes templis (é-saġil) (tahvel II, rida 18´). Aššuri linna ülistavas topograafias, tahvlil, mida nimetatakse kokkuleppeliselt GAB (Götteradressbuch), mainitakse 171. real samuti Bēlet-Ninua templit **é- ġiš-ħur-an-ki-a** (George 1992: 180).

Sumeri tseremoniaalsete templinimede seletusnimekirjas, tahvlil BM 34850, tagaküljel, real 12´ ja tahvlil BM 34927, esiküljel, real 32, esineb templinimi [**é- ġišħur**]-**ankia** (George 1992: 77–78). Mesopotaamia ajaloos kujunes välja traditsioon, mille kohaselt oli templitel kaks nime: tseremoniaalne sumeri ja argine akkadi nimetus. Esimest kasutati kuningate nimekirjades ja kirjanduslikes tekstides, eelkõige hümnides ja litaaniates, teist aga sekulaarsetes dokumentides: majandusaruannetes, õiguslikes tekstides, kirjades kuid ka rituaalide kirjeldustes ja teistes praktilise sisuga religioossetes tekstides (samas: 73).

‘Kavand’, ġiš-ħur sumeri müütides

Müüdis “Ninurta ja kilpkonn” mainitakse järgmisi jumalikke atribuute. Jumal Ninurta kõneleb:

Tema käsul löi su relv mind kurjalt. Kui ma andsin jumaliku väe oma käest, läks see tagasi abzu’sse, kui ma andsin plaani käest, läks see tagasi abzu’sse. Saatuste tahvel läks tagasi abzu’sse, minult võeti ära jumalik vägi [dug₄-ga-ni-ta ġiš^{is}tukul-zu ħul-a mu-ni-in-tag / me šu-ġá šu ba-ba-ġu₁₀-ne me-bi abzu-šè ba-an-gi₄ / ġiš-ħur šu-ġá šu ba-ba-ġu₁₀-ne ġiš-ħur-bi abzu-šè ba-an-gi₄ / dub nam-tar-ra-/bi \ abzu-šè ba-an-gi₄ me ab-lá-e-en]⁵ (Alster 1971–1972: 120, tahvel UET 6/1, read 1–4).

Ükski müüt ega muu sumeri kirjanduslik allikas ei maini kõnekamalt üheskoos kolme olulist jumalikku korratagamisvahendit, siin on need võrdselt tähtsad jumalikud atribuudid. Deemonlikul Anzulinnul ebaõnnestub jumalike atribuutide vargus, mida ta üritab arvatavasti jumalanna Ninmena (Krooniemand, üks emajumalanna epiteete) huvides, kes tahab haarata võimu. Ninurta (alg-

selt vegetatsioon-, hilisem kangelasjumal) abiga pöörduvad elu ja maailma käivitavad jumalikud vahendid tagasi abzu'sse, maa-alusesse paika, kus need on tsivilisatsioonioskuste valdaja, jumal Enki valduses.

Sumeri- ja babülooniakeelse paralleeltekstiga müüt Seitsmest targast pajatab järgmist:

[Adapa], *Eridu puhastusriituste preester* [---], *kes tõusis taevasse. Nad on seitse hiilgavat apkallu't, purādu-kala meres, [seit]se apkallu't, kes on kasvanud jões ja kes kindlustavad taeva ja maa plaanide laitmatu toimimise* [[...lú] išib NUN.<KI>.[ga] / [...] *i-šip-pu* [Eri₄-du₁₀] / [...] lú an.šè ba.an.<ex> (DU6+DU) / [...] *šá ana AN-e i-lu-[ú]* / [NUN.ME] *zalág.ga sub*]ur.ku₆ a.ab.ba imin.na.ne.ne / [*ap-kal-lu n*]am-ru-tu₄pu-rad tam-ti si-bit-ti šú-nu / [7 NUN.ME] íd.da mú.mú.da giš.ḫur an.ki.a si.sá.ne / [*si-b*]it ap-kal-lu šá ina na-a-ri ib-ba-nu-ú / *muš-te-ši-ru ú-šu-rat AN-e ù KI-tim*] (Reiner 1961: 2, read 1–9).

Jumalikud targad, *apkallu*'d, kelle jumal Enki lõi maa-aluses põhjaveega külgnevas või samastatavas paigas, abzu's, hoolitsevad taeva ja maa plaanide (sumeri keeles **giš.ḫur an.ki.a**) toimimise eest. Eraldi mainitakse *apkallu*'dest Adapat, kelle taevarännakust on kirja pandud eraldi müüt, millest on leitud babülooniakeelne variant.

'Kavand', **giš-ḫur** sumeri hümnides ja nutulauludes

Vanimad teadaolevad sumeri hümniid on kirja pandud 3. aastatuhande keskpaigas eKr ning nende keskne teema on mõne suure templi kirjeldus ja ülistus (Soden 1992: 215–216), näiteks Kiši templi hümnis esineb järgmine kirjeldus: *Maja, mida visandati koos taeva ja maa kavanditega* [---] *puhta jumaliku väega* [é an-ki-bi-da giš-ḫur-bi i-ḫur me-sikil šu ba-e-X] (Gragg 1969: 176, rida 5').

Mõistet **giš-ḫur** kohtab sageli sumeri linnriikide valitsejate hümnides.

Gudea silindritel A ja B⁶ on kirjas põllumajanduse ja niisutuskanalitega seotud jumala Ningirsu templi ehitamine. Lagaši kuningas Gudea näeb unes:

*Teine sangar, kes kaenla all lasuriidist kirjatahvlit hoidis, oli Ninduba,*⁷ *ta joonistas koja plaani* [mìn-kam ur-saḡ-ḡá-àm / á mu-gur li-um-za-gin šu im-mi-du₈ / é-a giš-ḫur-bi im-ḡá-ḡá] (Edzard 1997: 72, silinder A, jautus V, read 2–4; Soosaar & Annus 2002: 17).

Sangar joonistab valmis templi plaani. 'Kavand', 'plaan' on siin tõlgendatav tehnilises tähenduses, mitte kosmilise korra kehtestamise kontekstis. Samal

silindril on lause: *Enki seadis talle korda koja plaani* [é-a^den-ki-ke₄ ĝiš-ĥur-bi si mu-na-sá] (Edzard 1997: 79, 80, silinder A, jaotus XVII, rida 17; Soosaar & Annus 2002: 33), mida tuleb mõista jumalate toetusena. Jumalad soosisid Gudea templi püstitamise plaani ja aitasid kaasa selle valmimisele. Seda lauset kõrvutab Peeter Espak Lagaši kuningas Ur-Nanše (valitses u 2520 eKr) loitsu-laadses raidkirjas nr 49 esineva temaatikaga, ülistusega kultusliku tähtsusega pilliroole, mis võib olla Lagaši naaberlinna Girsusse kuningas Ur-Nanše poolt püstitatud templi ja Enki tegevuse metafoor. Raskesti mõistetavas raidkirjas ei esine küll väljendit **ģiš-ĥur**, kuid mainitakse Enkit sõõri joonistajana või painutajana, mida võiks tõlgendada templi plaani meisterdamisena (Espak 2006: 43–45, Jacobsen 1985: 66–67). Eelnenud võrdlusele toetudes võidi jumal Enkit pidada juba 3. eelkristliku aastatuhande keskpaiku templehituse eest vastutavaks ja selle plaanide valdajaks ning see traditsioon kandus edasi hilisemasse sumeri allikaisse.

Uri linna III dünastia valitseja Šulgi (valitses u 2105–2057 eKr) ülistab end ohtrates kiidulauludes, kiites oma kirjaoskust. Neis hümnides on kirjaoskus ja kirjatahvlid ühendatud planeerimis- ja kavandamisoskusega:

Varasest noorusest saati käisin ma koolis (kuulusin tahvlimajja), Sumeri ja Akkadi tahvlitelt õppisin kirjakunsti [tur-ra-mu-dè é-dub-ba-a-a-àm / dub ki-en-gi ki-uri-ka nam-dub-sar-ra mi-ni-zu] (Castellino 1972: 30, Šulgi B: read 13–14).

Šulgi ütleb, et suudab asju suurepäraselt selgitada lasuriittahvilil ning, et tal on soliidsed teadmised arvutamisest, arvepidamisest ja 'maa reeglitest' (**ģiš-ĥur kalam-ma-ka**) (Castellino 1972: 252, Šulgi C: read 45–50). G. Castellino peab ebatõenäoliseks tõlkida väljendit **ģiš-ĥur kalam-ma-ka** 'maa plaaniks' või 'põhiplaaniks', pigem on tema meelest tegemist maa administratiivsete korraldustega (Castellino 1972: 277). Siiski võib visuaalne, kirjapandud korraldus, määrus, juhised või tänapäevases sõnakasutuses tegevuskava samahästi olla ka kavand, plaan või skeem. Geograafilises mõttes maakaardiga nähtavasti tegu ei olnud.

Šulgi ülistab eelkõige oma valitsemisoskust, kuid et ta pidas end jumalaks, võib siin Sumeri ja Akkadi tahvlitele ja 'maa reeglitele' omistada ka jumalikke, taevaseid kategooriaid.

Uri linna III dünastia valitseja, Šulgi poeg Amar-Su'en (u 2057–2048 eKr) ei suuda taastada Enki templit. Kui Enki on seda talle korduvalt meelde tuletanud ja rääkinud templist, mida ei ole olemas, siis õnnestub kuningal üheksandal aastal tempel jälle üles ehitada. Amar-Su'en otsis 'templi põhiplaani' (**ģiš-ĥur é-e**), kuid ei leidnud seda (Michalowski 1977: 155–156, tahvel UET 8 33, read 15' ja 19').

Uri linna III dünastia perioodist on leitud ohtralt erinevatele jumalatele pühendatud hümne, milles kirjeldatakse nende väge ja kõikvõimsust ning tihti palutakse neis eestkostet kuningale (Soden 1992: 216). Hümne jumalatele koostati ka kultuslikel eesmärkidel (Reisman 1978: 1). Uussumeri hümnid annavad tunnistust sumerite uskumustest sel perioodil: kosmost valitses Nippuri linna jumalate nõukogu, kes kinnitas maapealse valitseja võimu (Reisman 1978: 16). Otsustades uussumeri hümnide sisu järgi oli kuninga ülesanne vastutada oma rahva heaolu eest, tagada ühiskonna toimimine, rajada linnu ja templeid, olla sõjakäikudel võidukas (Reisman 1978: 18).⁸

Viimase Uri III dünastia valitseja Ibbi-Su´eni (u 2028–2004 eKr) kiidulaulus kuujumal Nanna-Su´enile on kirjas: [---] *ta tegi täiuslikuks plaanid* [ġiš-ḥur nam-mi-ni-in-du₇] (Sjöberg 1972: 147, tahvel CBS 8526, rida 22).

Plaani ja jumalikku väge mainitakse läbisegi. Nanna-Su´en on “viinud täiuseni plaani” kuningas Ibbi-Su´eni jaoks. ‘Kavand’ või ‘plaan’ tundub siin olevat korra ja kõiksuse valitsemise atribuut, juttu ei ole konkreetse templi kavandamisest ja ehitamisest. Kuujumal Nanna-Su´en tagab kuningale võimu, “kinnitades kavandeid”: *Nanna*, [---] *valgus, kinnitades kavandeid* [^dnanna u₄-KA-KEŠDA ġiš-ḥur x(?) gi-né] (samas: 148, rida 49).

Isini kuningas Šu-ilišu (u 1995–1975 eKr) hümnis allmaailmaga seotud jumal Nergalile esineb Nergal kosmilise korra tagajana ja rahva karjasena: *Nergal, nende inimeste seas oled sina see, kes tagab plaanid ja puhastusriitused!* [^dGĪR.ABXGAL-gal ġiš-ḥur šu-luḥ un-ba sag-èn-tar-bi-me-en] (Sjöberg 1973: 3, rida 23).

Isini valitseja Išme-Dagani (u 1954–1935 eKr) hümnis jumal Enlilile ja tema templile kõlab kinnitus: *Las Išme-Dagan hoolitseb õigesti selle [= templi] plaanide ja jumaliku väe eest* [^dIš-me-^dDa-gan-e ġiš-ḥur-me-zi-bé si ḥa-ra-ab-sá-sá-e] (Römer 1993: 92, tahvel TCL 15, 22, rida 18).

Siin on taas koos mainitud plaane ja vägesid kui lahutamatu võimuteostamise vahendeid.

Išme-Dagani kiidulaulus kuujumal Nannale (mõnes tekstis mainitakse Su´eni kasvava kuuna ja Nannat täiskuuna) leidub kosmogoonia elemente. Kuningas Išme-Daganile tagatakse valitsus, nähtavasti antakse tema käsutusse ka plaan(id), kuigi fragmentaarne tekst on raskesti mõistetav (Zolyomi 2001: 145, Išme-Dagan M, rida 20).

Išme-Dagani hümnis Nippuri templile kirjeldatakse templi plaanide päritolu: *Su plaanid on justkui juurdunud* abzu’s [ġiš-ḥur-zu-u₈! abzu si-ga-gin₇] (Ludwig 1990: 98, Išme-Dagan W, jaotus A, read 25–26).

Išme-Dagani hümnis Enkile (tekst UM 29-16-3) nimetatakse seda jumalat inimkonna loojaks ja inimeste patrooniks (read 7–16). Mainitakse Enki jumalikku väge ja plaani (Sjöberg 1973: 41, rida 36).

Išme-Dagani järel Isinis valitsenud Lipit-Ištarit (u 1935–1924 eKr) kirjeldatakse maailmavalitsejana, keda austavad ka jumalad. Tal on osa plaanide täideviimisel: *Ta on täitnud korralikult selle plaani* [ġiš-ĥur-bé si mu-ni-ib-sá-sá] (Römer 1965: 12–13, Lipit-Ištar C, rida 23).

Fraasi **ġiš-ĥur-bi** tuleb tõlkida kas “selle plaan” või “selle plaanid”. Kuigi ei ole selge, mida täpselt on silmas peetud, on Lipit-Ištar nähtavasti täitnud jumalate plaani.

Lipit-Ištari järglase Ur-Ninurta (u 1924–1896 eKr) hümnis jumalanna Inannale kirjeldatakse kuningavõimu plaani või korraldust (**[ġ]iš-ĥur nam-lugal-la**), mis tuleb taaskehtestada (Sjöberg 1977: 190, tahvel CBS 8088, rida 7) ning ühes teises laulus on Inanna kohta kirjas: *Su kultuskorraldused on muudetamatud, su kavandid on mõjukad* [ġarza-zu nì-nu-kúr-ru-dam ġiš-ĥur-zu dugud-da] (Falkenstein 1957: 59, Ur-Ninurta D, rida 4). Inanna atribuutidest nimetatakse ka ‘jumalikku väge’ (**me**) koos juba mainitud ‘kultuskorralduste’ (**ġarza**) ja ‘kavanditega’.

Iškur, Larsa valitseja Sîn-Iddinami (u 1850–1843 eKr) isikliku käekäigu eest vastutav jumal, on taganud talle kuningavõimu. Hümnis Sîn-Iddinam E teemaks on Eridu linna taastamine mingil moel:

[---] *kes valmistab ette Eridu kavandid* [ġiš-ĥur eridug^{ki}-ga si sá-sá] *selle suursugused kavandid ja jumaliku väe ta otsis välja* [ġiš-ĥur me maĥ-bi / ki-bi mi-ni-in-kín-kín] (Michalowski 1988: 270, read 46, 73–74).

Isin-Larsa perioodi valitseja Rīm-Sîn'i (u 1823–1763 eKr) ülistuslaulus jumal Ĥaiale mainitakse tema kirjameisterlikkusega seoses ka ‘kavandeid’: [---] *kes hoiab käes Eridu templi püha kavandit* [ġiš-ĥur kù-é-eridu^{ki}-ga-ke₄ šu-dib-bé] (Steible 1967: 6, 12, rida 17).

Jumalatepaar Nisaba ja Ĥaia on kirjakunstipatroonid, kuid Nisabat mainitakse sumeri mütoloogias seoses kirjakunstiga siiski tunduvalt rohkem. Nisaba on ka teraviljajumalanna.

Hümnis Enlilile on tema templi E-kuri kohta kirjas: *Selle kavand on suursugune, rõõm sellest on suur* [ġiš-ĥur-bi giri_x-zal šà-ĥúl-la-di-bi nì-gal-gal-lakam] (Reisman 1978: 47, rida 52, Römer 2001: 145), Enlili abikaasa Ninlili kohta lausutakse kujundlikult: *tema plaanid on kindlad sõnad* [ġiš-ĥur-ĥur-ra-a-ni inim-ge-en-ge-en] (Reisman 1978: 58, rida 170; Römer 2001: 148). Jumalanna Ninimma poole pöörduakse Ninimma hümnis tahvlil Ni.4233: [---] *Puhaste (pühade) plaanide Ninimma, on meeldiv sind kiita!* [^dnin-ìmma(-) ġiš-ĥur(-)k[ù-g]la zà-mí-zu ṽdu₁₀-ga ṽ-àm] (Focke 1998: 198, rida 12’).

Ninurta reisib Eridusse, et veenduda korra olemasolus või tahab ta maailmakorda uuesti kehtestada nägemaks, et

[---] Sumeri [jumalikku väge] ei hüljata ning kõikide maade [plaane] ei muudeta [[me]-ke-en-ge-ra nu-ha-lam-e-da / [ġiš-hur]-kur-kur-ra šu nu-bal-e-da] (Reisman 1971: 4, tahvel CBS 13938, jaotus I, read 24–25).

Eridu linna peajumalat Enkit peeti jumalike vägede (**me**) valitsejaks ning nende asukohaks maa-alust piirkonda abzu't, seega pole midagi imelikku selles, et Nippuri linna panteoni kuuluv jumal Ninurta sõidab võimu kindlustamise ja tagamise eesmärgil Eridusse. See hümn võib tõendada kahe linna tihedaid sidemeid (Reisman 1971: 3–4).

Valgusejumal Nuska (Nusku) on Enlili teener, Enlil on talle usaldanud talle 'taeva ja maa plaanide' (**ġiš-hur an ki-a**), 'suurte otsuste' (**eš-bar gal-gal**) ja 'riituste' (**garza**) korraldamise ja vastutuse nende toimimise eest (van Dijk 1960: 108, jaotus I, read 14–15).

Nutulaulus Sumeri ja Uri hävitamise pärast⁹ jutustatakse ka nende paikade 'kavandi' hävitamisest tormi ja veeuputuse abil (Michalowski 1989: 36, read 1–2). Suurt hävingut, ka jumalate tohutut jõudu, võrreldakse sumeri kirjan-duses tihti veeuputuse või suure tormiga, väljenditel emarru, a-ma-ru; mar-ru₁₀; é-mar-ru₁₀; a-má-ru on ka tähendus 'värisema' ja 'tormituul'. Jumalate Ani ja Enlili käsul on "plaanid hüljatud" (**ġiš-hur ha-lam-e-dè**) (sam-as: rida 21).

Jumalik vägi ja plaanid läksid võõrasse linna, preestrid hülgasid riitused Uri linnas (sam-as: read 447–448). Loo lõpuridades (493–504) palutakse taeva-jumalat Ani, samuti Enlilit Enkit ja emajumalannat Ninmahi (Suur Emand), et need ei muudaks 'taeva jumalikku väge' ega 'plaane', et nad kohtleksid inimesi õiglaselt. Palutakse, et loodus oleks jälle tasakaalus, Tigris ja Eufrat tooks jälle vett, et maa oleks viljakas. Siit selgub 'plaanid' kosmiline haare, tegemist on jumalate valduses olevate "taeva jumalike vägede ja plaanidega".

Kaebelaulus Nannaya surma puhul lausutakse targa kuninga Nannaya kohta, et ta on "tark kavandites" (**gal-zu-ġiš-hur-ra**), kuid teda tabas haigus (Sjöberg 1983: 315, rida 7).

Sumeri hümnides ja nutulauludes kohtab enim mõiste **ġiš-hur** poliitilist tõlgendust, tähenduses templi või linna 'kavand', 'kuningavõimu plaan'. Kui ka mainitakse 'taeva ja maa kavandeid' universaalses tähenduses, ei märgita ära nende mütoloogilist pärinemist veejumal Enki juurest, maa-alusest piirkonnast abzu'st, nagu müütides, erandiks on muidugi hümnid Enkile. Olla 'templi' või 'maa kavandi' joonistaja ja selle kavandi valdaja on suur au, seda oskust on omistatud nii jumalatele kui ka kuningatele ja meistritele, kuid hümnides esineb verb *kavandama*, *joonistama*, *visandama* ka umbisikuliselt.

'Kavand', ġiš-ḥur sumeri ja akkadi loitsutekstides ja kakskeelses kosmagoonias

2. ja 1. aastatuhande sumeri- ja babülooniakeelsetes rituaalsetes loitsutekstides on mõistel **ġiš-ḥur** tähtis koht. Kurjade deemonite vastu võitlevas loitsude seerias Udug-hul / *Utukkū lemnūtu* on Ea/Enki jumalik 'kavand' eksortsisti käes kurjade vaimude väljaajamise abivahend (tahvel III, rida 152). Sama seeria 12. tahvlil joonistab Ea oma Eridu templis üles 'kavandid' deemonite vastu ja näitab neid oma poeg Mardukile, et see saaks olla edukas kurjade vaimude manaja ametis (tahvel XII, read 37–58) (Geller 2007: 107, 159–160).

Ühes teises kakskeelses sumeri-akkadi paralleeltekstiga rituaalses tekstikogus Saġ-ba¹⁰ I tahvlil on kirjas:

Mana. Vanne, vanne! Ületamatu plaan, jumalate ületamatu kavand, taevas ja maal ületamatu joonis! Mitte ükski jumal ei hävita seda, ei ükski jumal ega inimene suuda seda tühistada! Käsitamatu, kurja vastu seatud lõks, läbimatu, kurja vastu pununud võrk! [Eestikeelne tõlge järgib sumerikeelset teksti: én saġ-ba saġ-ba ġiš-ḥur nu-bal-e / ma-mit ma-mit ú-šur-tu šá la e-te-qi / ġiš-ḥur diġir-re-e-ne-ke₄ nu-bal-e / ú-šur-ti ilī(DINGIR-MEŠ) šá la na-bal-ku-ti / ġiš-ḥur an-ki-a nu-kúr-ru-da / ú-šur-rat šamē(AN-e) u eršeti(KI-ti) šá la ut-tak-ka-ru / diġir diš-àm šu nu-bal-e / ilu(DINGIR) iš-ta-a-nu la uš-pe-el-lu / diġir lú-[bi] nu-mu-un-da-an-búr-re / ilu(DINGIR) u a-me-lu la i-pa-áš-šá-ru / ġiš-pàr nu-dib-bé ḥul-ġál-šè dù-a / ġiš-par-ru la e-te-qi šá a-na lem-ni re-tu-u / sa-pàr nu-è-a ḥul-ġál-šè lá-a / sa-pa-ru la a-še-e šá a-na lem-ni tar-šu] (Schramm 2001 : 20, read 1–14).

Jumalate võlujoonis viitab kurjade vaimude tõrjeriituses toimuvale: preester tõmbab maagilise joone või ringi, millest kurjad deemonid üle astuda ei saa. Juhul, kui deemonid sellest üle või välja astuvad, siis:

Kui ta (st demon) ületab [joonise], ei tohi (jumala) kavand, taeva ja maa plaan teda lahti lasta [[ġiš]-[ḥur]-ra ì-bal-e / šá ú-šur-tu₄ ib-ba-lak-ki-tu / ġiš-ḥur-ra] ġiš-ḥur an-ki-a šu nam-ba-bar-ra / ú-šur-ti ilī(DINGIR-MEŠ) ú-šur-rat šamē(AN-e) u eršeti(KI-ti) a-a ú-maš-šir-šú] (Schramm 2001: read 31–34).

Saġ-ba II tahvlil on veidi teises sõnastuses sama hoiatus: demon, kes astub üle maagilisest joonest, langeb jumalate seatud võrku (Schramm 2001: 74, read 9–14). Udug-hul loitsude seerias (tahvel XV, rida 237) nimetatakse neid jooni koguni Ea / Enki 'kavanditeks' (Geller 2007: 176).

Haigust ja muud halba, mis inimesega juhtuda võis, seostasid muistsed mesopotaamlased jumalate saadetud karistusega, kurjad deemonid tuli püüda

lõksu ja võrku, kui nad astusid üle nende tegevuse tõkestamiseks jumalate seatud joonest või plaanist. Sama sõnaga tähistatud tarkusejumala Ea 'kavandid' olid aga otsesed abivahendid kurjade vaimude vastu. Deemonite tõrjeriitusti teostati kõige enam oma kodu kaitseks.

Manatekstide ja -rituaalide kontekstis tuleb sumeri mõistet **ĝiś-ḥur** (akkadi *uṣurtu*) käsitada konkreetse joonena, mida tõmmati jahust segatud mördiga ehk erilise jahuseguga joonistuse tarvis. Selles fraasis tuleks **ĝiś-ḥur** tõlkida 'joonistuseks', mis on ka otsene mõistevaste. Üksnes ülekantud tähenduses on **ĝiś-ḥur** 'plaan', 'kavand', 'määrus' (Schramm 2001: 26, 63).

Ühes akkadikeelses haige mehe tervendamise loitsutekstis BM 34035 II.13–23 ravivad jumalad Anu, Enlil ja Ea haiget: *Kavand, mille nad ta voodi ette joonistavad: see on võrk, mis püüab lõksu kõik kurja* [ĝiś-ḥur-ra šá ina ma ḥar ^{ĝiś}erši iṣ-ši-ru: sa-par-ri šu-ú mim-ma lem-nu i-sa-ḥa-pu]” (Livingstone 1986: 172, rida 4).

Võrgu joonistamine on looming, joonistajateks / kavandajateks jumalad, kelle võimuses on muuta saatusi. Selles loitsutekstis tähendab **ĝiś-ḥur** konkreetse eseme joonistust, kavandit, olemata nähtavasti otseselt seotud kosmilise maailmakorraga, 'võrk' (sa-pàr, akkadi keeles *sapāru(m)*) on manatekstides kurjade deemonite vastu võitlemise tähtis fenomen.

Loitsutekstides esinevad mõisted **ĝiś-ḥur** ja *uṣurtu(m)* ka tähenduses 'kõrvaldama', 'muutma', 'üle astuma' (vt von Soden 1981: 1440).

Sumeri- ja akkadi loitsutekstide kogu *Šurpu*¹¹ III tahvilil on kirjas järgmine fraas: *Vanne: minna alla maagilisse sõõri Utu ette* [st päikesepaistesse] [*ma-mit ina ĜIŠ.ḪUR ma-ḥar* ^aUTU a-ra-du] (Reiner 1970 : 22, rida 127). Maagilist sõõri, joont või joonist **ĝiś-ḥur** kasutati manariitustel nähtavasti sageli.

Ühes hilises (1. saj keskpaigast eKr) kakskeelses antropogoonia-tekstis, mida märgitakse lühendiga KAR 4 (KAR = *Keilschrifttexte aus Assur religösen Inhalts*), on kirjas: *Enne kui* [jumalad] *kinnitasid taeva ja maa reeglid / kavandid* [---] [*u₄ ĝiś-ḥur-an-ki-a mu-un-gi-na-eš-a-ba / [uṣurāt šamê u eršeti ina kunni-šunu]*] (Pettinato 1971: 74, rida 4).

Jutt on mütoloogilisest ajast, mil jumalad alles korrastasid maailma elu-kõlblikuks ja kavandasid sellega seoses inimese loomist. Inimkond pidi jumalate töövaeva enda peale võtma.

Nad kavandasid ise suured reeglid / plaanid [ĝiś-ḥur-gal-gal mu-un-^{ni-ta} ḥur-ḥur-re / *ina ra-ma-ni-šú-nu ú-šu-ra-te ra-[ab-ba-te uṣširū]*] (Pettinato 1971: rida 59).

Selles lõigus tuleb hästi esile mõiste **ĝiś-ḥur** tähendus 'maailmaplaanina'.¹²

Joonistamine ja kavandamine on jumalikud tegevused, mis viitavad toimuva kosmilise korra kehtestamisele, maailmakorra kontseptsioonile, sealjuu-

res on jumalad alati aktiivsed osalejad maailma asjades, mitte kavandajad ja seejärel eemale tõmbujad (Rochberg 2004: 199, 200), erandit tuleks näha muidugi taevajumal An/Anu puhul, kes on mesopotaamia mütoloogias pigem taevaletaja ja oma olemuselt nn puhkav jumal (*deus otiosus*).

KAR 4 tekstis esineb mõiste **ġiš-ḥur** ka tavalise joone või joone tõmbamise tähenduses, millega eraldati põllutükid üksteisest või täpsemalt reastati üksteise järel, seati korda. Siin on põllutöö seotud jumalatega, nende raske tööga, sest räägitakse ajast enne inimeste loomist: *Pöld põllu järel reastada* [a-gàr a-gàr-re ġiš-ḥur-ḥur-re / ú-ga-ru a-na ú-ga-ri 'uṣ'-[ṣu-ri]] (Pettinato 1971: 75, rida 34).

Kosmiline kord ja kultuslikud riitused babüloonia ja assüüria müütides ja eepostes

Sumeri mõistete **me** ja **ġiš-ḥur** vastetena peaks käsitlema akkadikeelsete alimate mõistet *parṣu(m)*, mis tähendab kultuslikku korda, ametit, institutsiooni, riitust, kuid ka kosmist korda, jumalikke funktsioone ja jumalikke atribuute (CDA 2000: 267) ning mõistet *eṣēru(m)*, tähendusega 'joonistama', 'kavandama', 'plaan', 'ehituse skeem' ja *uṣurtu(m)*, 'joonistus', 'kavand', mis on vasteks sumeri 'puukritseldusele' (**ġiš-ḥur**) ja sellega seotud semantikale (CDA 2000: 81, 428). Sumeri **me** hõlmab ehk rohkem jumala 'olemust' ja 'atribuuti', akkadi *parṣu(m)* aga pigem jumaliku 'korda' ja 'riitust'.

Gilgameši eepose¹³ kangelane kuningas Gilgameš luuakse lihtinimestest eraldi, justnagu kuningad mesopotaamia mütoloogia järgi. Gilgameši kehakuju kavandas emajumalanna Bēlet-ilī: [---] *kavandas ta kehakuju* [ṣa-lam pag-ri-šú uṣ-šir] (SAA Gilg: 71, tahvel I, rida 47).

Selgitades Gilgamešile surma olemust, räägib tark mees, jumalate juures elav Utnapištīm piltlikult:

Magajad ja surnud on sarnased, surma pilti ei saa joonistada [sal-lu ù mi-tum ki-i KA a-ha-meš-ma / šá mu-ti ul iṣ-ši-ru ṣa-lam-šú] (SAA Gilg: 106, tahvel X, read 321–322).

Utnapištīm räägib laeva ehitamisest, millega ta veeuputusest pääses: [---] *ma kavandasin selle kuju, joonistasin selle välja* [---] [ad-di la-an-ši šá-a-ši e-šir-ši] (SAA Gilg: 112, tahvel XI, rida 59).

Siin esineb sõna **e-šir-ši**, 'kavandas seda' joonistamise tähenduses, tähendades laeva kavandit, skeemi, mille järgi ehitama hakata. Lihtsalt üles märkimise või joonistamise tähenduses esineb ka Utnapištīmi käsklus oma naisele, et too märgiks üles, mitu päeva järjestikku Gilgameš magab: *Ja märgi seinale*

päevad, mil ta magab [u UD-mi šá it-ti-lu ina i-ga-ri eš-ri] (SAA Gilg: 112, tahvel XI, rida 220).

Müüdis “Labbu surmamine” (CT13.33–34)¹⁴ valmistas või kavandas Enlil taevas lohemao sarnase deemonliku olendi Labbu: *Enlil taevas joonistas* [ta kujutise] [^dEn-líl ina šamê (AN-e) i-te-šir [ša-lam-šu]] (Lewis 1996: 31, rida 7).

Akkadi sõna *ešēru(m)* (joonistama, kavandama) sumerikeelse vastena võib siin näha mõistet **giš-ḥur**. Jumala loodud olend kehastab hävingut ühele linnale (tõenäoliselt Ešnunnale). Ešnunna kaitsejumal Tišpak tapab koletise.

Atra-hasīs’e eeposes¹⁵ kirjeldatakse inimese loomist, milles osaleb emajumalanna, kes kavandab inimkonnale korra: *Kuni Mami kavandas korra inimkonnale* [u-šu-ra-te šá niš^{mes}-ma ú-ša-ar ^dma-mi] (Lambert & Millard 1969: 63, tahvel S iii, rida 14).

Emajumalanna (siin epiteediga Mami, Ema) loob inimest, tehes kõigepealt mudeli või jäljendi jahusse: *Ta joonistas kavandi jahusse ja seadis kohale tellise* [i-ši-ir qé-ma ù li-bi-it-ta id-di] (Lambert & Millard 1969: tahvel I, rida 288).

Sumeri **giš-ḥur** mõistevälja hõlmavad kõik need sõnad: reegliid, korraldus inimkonnale ja kavand, mille järgi inimest loodi.

Mütoloogiline Etana eepos¹⁶ algab Kiši linna loomislooga. Linna ‘kavandavad’ *annunaki*’d ja *igigi*’d, keda nimetatakse enamasti ühisnimetusega ‘suured jumalad’. Karjaseks Kišis saab kuningas Etana, kes ‘ehitab’ seda linna:

Linna vormisid [---], [selle vundamendi] *rajasid* [suured] *jumalad*, *üleva Kiši vormisid* [---], *selle* [vundamendi] *rajasid* [suured] *jumalad*. *Igigid panid paika selle telliskivid* [---] [URU i-ši-r[u ul-tak²-li²-lu²-šú] / [uš-ši-šú id]^{-du-ú} DINGIR. MEŠ [GAL. MEŠ] / [KIŠ. K]I ši-(ru) ’ul’-[tak²-li²-lu²-šú] / [us-š]i-šú id-du-ú DINGIR. MEŠ [GAL. MEŠ] / ’^d5’.1.1 ú-kin-nu lib-na-a [s-su xxxx]] (SAA Etana: 15, tahvel I, read 1–5, Annus 2005: 187).

Adapa müüt¹⁷ jutustab esimesest veeuputuse-eelsest targast, *apkallu*’st¹⁸ (neid oli kokku seitse), kelle Eridu tarkusejumal Ea saatis inimkonnale kaitsevaimuks ja kultuuriherooseks (Dalley 1998: 182): [---] *hiilgav, puhaste kätega pašišu-preester, riituste eest hoolitsev* [’eb’-bu el-la^m qa-ti pa-ši-šú` muš-te `u-ú par-ši] (Izre`el 2001: 9, rida 9; Annus 2005: 199).

Müüdis “Ištari laskumine manalasse”¹⁹ antakse allilma väravavahile käsk võtta manalasse tulnud jumalanna Inanna/Ištarit vastu järgmiselt: *Kohtle teda muistsete riituste kohaselt* [up-pi-is-si-ma ki-ma parši la-bi-ru-t[i]] (Borger 1963: 89, rida 38; Annus 2005: 165).

Ištar peab loovutama ükshaaval oma ehted ja rõivad, saades aina selgituseks: [---] *see on Allilma Emanda riituste kohaselt* [(ilu) Bilit -iršitim(-tim) ki-am parši-ša] (Borger 1963: 89, rida 44; Annus 2005: 165).

Mõeldud on allmaailma valitsejanna Ereškigali korda, seega korda allmaailmas või allmaailma jumalikku väge. Selles müüdis on 'riituse' (**parši**) ja 'jumaliku väe' (**me**) mõisted üsna kattuvad, kuigi Ištarile antavad korraldused viitavad rohkem 'korrale' ja 'seadusele' kui allmaailma valitsejanna 'jumaliku le väele'.

Anzu eeposes²⁰ haub demonlik lõvi pea ja kotkakerega lind Anzu võimu usurpeerimise mõtteid:

Tahan võtta saatuste tahvli jumalalt enesele, ja kõikide jumalate ülesanded endale koguda, saagu ma täiesti endale trooni ja valitseda vägesid, käsutagu ma iga kui viimast igigit! [lul-qé-e-ma DUB-NAM.MEŠ DINGIR.MEŠ a-na-ku / ù te-re-e-ti šá DINGIR.MEŠ ka-li-šú-nu lu-uh-mu-um / lu-ug-mur-ma GIŠ.GU.ZA lu-be-li par-ši / lu-ma-a'-ir kul-lat ka-li-šú-nu ^di-ġi₄-ġi₄] (SAA Anzu: 20, tahvel I, read 73–76, Annus 2005: 173).

[---] saatuste tahvlini tema käsi ulatus, Enliliseisuse ta võttis, riitused segamini paisati [DUB-NAM.MEŠ ik-šu-da qa-tuš-šu / ^dEN.LÍL-ú-ta il-te-qé na-du-^rú^r [par-ši]] (SAA Anzu: 20–21, tahvel I, read 81–82, 109, 130, 151; Annus 2005: 174–176).

Enlil/Ellili väe ja riitused sai endale Anzu. Siin on võimalik asendada **par-šu** sumeri mõistega **me**: “**me** läks kaduma”, täpsemalt: universaalne **me** läks maailmast kaotsi, see põhjustas korra kadumise ja maailma tardumise. Ilma jumaliku väeta ei ole valitsevatel jumalatel võimalik tegutseda. Usurpaator Anzu ei muretsenud maailmakorra pärast, ta ihkas üksnes võimu teiste üle või ei jõudnud ta oma ülemvõimu veel maailma hüvanguks rakendada.

Anzu eepos sisaldab palju sumeri mütoloogiat, võimalik, et sellel on olnud sumeri algallikas. Sumeri müütides “Inanna ja Enki” ja “Ninurta ja kilpkonn” on samuti juttu **me** varastamisest võimu saamiseks, kuid sellest tingitud maailma tardumusest, nagu Anzu eeposes, juttu ei ole.

Jumalad arutasid koosolekul oma riituste ja korra käekäiku: [---] *oma riituste käekäigust nad rääkisid koosolekul [a[l-k]a-k[a-at pa-ar-ši-šú-nu i-ta-mu-ú ina pu-uh-ri]] (tahvel I, rida 201), ja kinnitavad veel kord, et Anzu varastas need: [---] riitused ära viis, oma kätte haaras [par-ši i-te-kim qa-tuš-šú ut-tir] (tahvel I, rida 210).*

Jumal Ninurta peab Anzuga võitlema. Talle antakse juhtnööre ja rõhutatakse võitluse eesmärki:

Kuninglus siseneagu Ekuri, isale, sinu sigitajale, pöördugu tagasi riitused [LUGAL-ú-[tu] li-ru-ba a-na É.KUR / [a]-^rna^r a-[bi a]-li-di-ka li-tu-ru par-ši] (tahvel II, read 22, 23).

Viimane lause kordub tahvilil II, ridadel 119.141. Anzu uhkustab:

Ma viisin minema kõik riitused, ja kõikide jumalate ülesandeid määran mina [at-ta-bal-ma kul-lat ka-li-šú-nu par-ši / ù te-re-et-tú šá DINGIR.MEŠ ka-li-šú-n[u u]m-te-er] (tahvel II, read 40–41).

Enlil on saatuste tahvli ning jumalike riituste, funktsioonide ja olemuse valdaja. Ta annab jumalikud funktsioonid üle Ninurtale (ei ole päris selge, kas enne või pärast Anzu võitmist, sest jutustus on kirja pandud ohtrate kordustega, mis viitab tugevale sumeri kirjanduslikule mõjule): [---] *annetagu talle väed [...li-qis-su par-ši]* (tahvel III, rida 32).

Siin on tegemist igal juhul jumalalt jumalale antava väega, nagu see esineb paljudes sumeri müütides ja hümnides. Edasi kiidetakse jumal Ninurtat:

[---] *isandluse oled täiuslikuks teinud, iga viimase kui riituse, kes oleks nagu sina teinud mägedele kohuse [bé-lu-ta tag-da-mar kul-lat gim-ri par-ši / man-nu šá ki-ma ka-a-ta ib-ba-nu-u pa-ra-aš KUR] (tahvel III, read 124–125).*

Mägede jumalikkude väge või riitusi saab samastada maa, mäe või Enlili templi E-kuriga. Ninurta on saanud selle jumalate asupaiga oma valdusse. Lõplikult jääb korra tagaja roll ilmselt Enlilile, sest ta saab tagasi oma 'saatuste tahvli'.

Müüdi "Erra ja Išum"²¹ keskmes on pidev poleemika sõja ja hävinguga seostatava jumala Erra ja tema nõuandja Išumi vahel. Babüloonia linnajumal Marduk on vana, ja lahkub korraks linnast, andes võimu üle sõjajumal Errale, kes tahab võimutseda, võidelda, hävitada, kuid ta tark nõuandja Išum keelitab teda taltuma. Korduvalt viidatakse kosmilisele korrale, riitustele. Korralageduse kohta linnas pärast Marduki lahkumist võib lugeda järgmist:

Isegi kontrolli taeva ja maa üle ei teostatud / teostata [ši-piṭ šamê u eršetim^{tim} šá up-ta-ṭi-ru / ^hup^h-ta-aṭ-ṭar] (Cagni 1969: 72, 76, tahvel I, read 136, 170).

Erra lubab Mardukile:

Seniajani kavatsen ma valitseda ja hoida kindlat kontrolli taeva ja maa üle. Ma kavatsen minna üles taevasse ja anda korraldusi igigi'tele, ma kavatsen minna alla abzu'sse ja juhendada annunaki'sid [a-di ul-la a-rad-di-ma ši-piṭ šamê^e eršetim^{tim} ú-dan-na-an / a-na šamê^e e-li-ma a-na ⁴t-gi-gi a-nam-din ur-ta / [ur-r]ad a-na apsî ⁴a-nun-na-ki ú-paq-qad] (Cagni 1969: 78, tahvel I, read 182–184).

Išum kõneleb Errale:

[--] *Sa juhid kõiki riitusi ja jumalad austavad sind [gi-mir par-ši-ma ḥa-am-ma-ta ilāni^{meš}-ma pal-ḥu-ka]* (Cagni 1969: 102, tahvel III D, rida 9).

Išum viitab Erra juba toimunud hävitustööle Urukis ja mainib üht tema asevalitsejat, kes on rikkunud linna riitusi: *Ta vaenas neid ja rüvetas nende riitusi [uš-šis-si-na-ti-ma par-ši-ši-na i-te-t[i-iq]]* (samas: 110, tahvel IV, rida 60), mida siin peab käsitlema linnaelu kultusliku korraldusena, Ištari riitusena.

Assüüria kroonprintsii allmaailmanägemuses (VAT 10057)²² pajatatakse printsile ta isa kohta:

Ta on su isa, kõrgeauline, kogenud, laiahaardelise mõistmisega, taibukas saatuse määramise istmel, kes kavandab maa toe plaanid [[0 šu]-ú za-r[u]-ú-ka š[í²-e]-hu mu-de-e a-ma-ti ra-pa-áš uz-ni pal-ku-u ka-ra-áš ta-šim-ti / ša ĠIŠ. ḤUR. MEŠ šá mar-k[as] qa-q-ri hi-i-[tu]] (SAA 3: 74, 76, rida 26).

Siin on ‘maa toe plaanid’ või ‘kavandid’ antud edasi sumerogrammiga **ġiš-ḥur.meš** (‘kavandid’, ‘puukritsendused’). Kuningas kindlustab maa peal kehtivad reeglid ja korra püsimise ehk maa ‘toe’.

Et Babüloonia loomiseepose²³ sisuks on maailma loomine ja korra kehtestamine Babüloonia võiduka jumala Marduki poolt, siis leiab müüdist ootuspäraselt **ġiš-ḥur** ja sellele sarnaste mõistete kasutust:

Ea, kõiketeadja, luuras nende sepitsusi. Ta lõi kõikjale korra ja selle kinnitas [^dÉ.A u ^ddam-ki-na ḥi-ra-tuš ina rab-ba-a-te uš-bu / ina ki-iš-ši NAM. MEŠ at-ma-an ĠIŠ. ḤUR. MEŠ] (SAA Enüma eliš: 35, tahvel I, read 60–61, Annus 2003: 15).

Jumal Ea loob kõikide asjade ‘plaani’ ja kinnitab selle. Universaalne maailmakord on kehtima pandud. Fraas **ú-šu-rat ka-li** (kõikjale kord või kõikide asjade kavand) vastab sumeri mõistele **ġiš-ḥur** ja esineb siin maailmakorra tähenduses.

[--] *Ea ja Damkina, tema valitu, seal aupaistes elasid. Saatuste kabelis, ürgpiltide pühamus [^dÉ.A u ^ddam-ki-na ḥi-ra-tuš ina rab-ba-a-te uš-bu / ina ki-iš-ši NAM. MEŠ at-ma-an ĠIŠ. ḤUR. MEŠ]* (SAA Enüma eliš: 36, tahvel I, read 78–79; Annus 2003: 16).

Ea ja tema naise Damkina elukoht abzu’s on “saatuste kabel, ürgpiltide pühamu”. Kõikide asjade kondikava, kavand on enne nende asjade loomist abzu’s. Saatused (NAM. MEŠ) ja kavandid (ĠIŠ. ḤUR. MEŠ) on tekstis kirjutatud sumerogrammidega.

Sarnane nägemus esineb ka sumeri müüdis Seitsmest targast ([---] *seitse* apkallu't, kasvanud jões, kes kindlustavad taeva ja maa plaanide korrektse toimimise) ja müüdis "Ninurta ja kilpkonn": ([---] *see plaan pöördus tagasi abzu'sse*) (vt artikli algust).

Marduk loob maailma edasi, rajab kosmilist korda, seab taevasse jumalate asupaigad, tähtkujud, kuu, määrab kindlaks aasta kulgemise:

[---] *Kui ta oma kultuse kindlaks määranud ja [oma] otsused teinud oli, löäd lasi käest ja Ea kätte usaldas [iš-tu pel-lu-di-šu uš-ši-ru ú-ba-ši-mu par-š[i-šu]] [šer-r]e-e-ti it-ta-da-a^dÉ.A uš-ta-a-bit* (tahvel V, read 67–68).

Loomistöö käigus Marduk ühtlasi hävitab ja vormib ümber oma esivanemaid Tiamatit ja Apsut ning nende käsilasi (vt tahvli IV ridu 129–131, 135 jj, tahvli V ridu 50–74 ja tahvli VI ridu 29–34).

Enki/Ea on paslik valvama ja valitsema korra üle maailmas. 'Kultus', 'riitused' ja 'valitsused' on koondatavad ühtseks universaalse korra mõisteks **giš-ħur**. Marduk loob maailmas korra ja annab selle üle valvamise Ea kätte, kes on korra 'ürgpiltide' esmane valdaja. Viienda tahvli viimases katkendlikus reas on veel kord mainitud: [---] *ta tehku plaane [li-pu-uš eš-re-[ti...]]...* (tahvel V, rida 157).

Lõpuks on loomistöö valmis:

Kindlaks määratud olid kõik käsud ja piirangud, kõik jumalate asupaigad taevas ja maal olid jagatud [kun-na te-re-e-ti nap-har-ši-na ú-šu-ra-a-te / man-za-az AN-e u KI-tim ú-za- 'i-i-zu DINGIR. DINGIR gim-ra-su-un] (tahvel VI, read 78–79).

Viimase, seitsmenda tahvli ülistuslaulus kutsutakse Mardukit erinevate nimedega ja mainitakse ta loomistegu veel kord:

Asari, põllumaa kinkija, kes on seadnud piirid [dASAR.RI šá-rik mé-reš-ti šá eš-ra-ta ú-kin-nu] (tahvel VII, rida 1), [---] *kraavi ja kanali korrastas, künnivao määras [i-ka ù pal-ga uš-te-še-ru uš-ši-ru ap-ki-su]* (tahvel VII, rida 63).

Jumal Ea on oma poja Marduki üle uhke ja tunnustab tema ülemvalitsust enda järglasena:

[---] *minu riitustekogumi kõik tema täitku, kõik minu käsud tema hooldagu [ri-kis par-ši-ia ka-li-šú-nu li-bil-ma / gim-ri te-e-ti-ia šu-ú li-it-tab-bal]* (tahvel VII, read 141–142).

Ea annab Mardukile üle valvamise riituste, käskude üle ehk kontrolli maailmas valitseva korra üle. See on kooskõlas Marduki ülistusega viimasel tahvlil, tema kuulutamise ülimaks jumalaks.

'Kavand' babüloonia tarkusekirjanduses

Babüloonia tarkusekirjanduse (2.–1. aastatuhandest eKr) keskmes on inimese individuaalne religioosus ja tema isikliku käekäigu eest vastutav jumal, palju on juttu kannatuse ja õigluse probleemist (vt Jacobsen 1976: 160–163). Babüloonia teodiike²⁴ teemaks on dialoog haige üliku ja ta sõbra vahel. Sõber räägib:

Sa oled hüljanud õigluse ja teotad oma jumala plaane. Su meeles on tung põlata jumalikke korraldusi [ki-it-ta ta-at-ta-du-ma ú-šur-ti ili ta-na-šu] (Lambert 1960: 76, tahvel VIII, read 79–80).

Üliku moraalne hoiak on vale, seda väljendab ta sõber ütlusega *oma jumala plaane teotama* ja *jumalikku korraldust põlata*. Mõtet, et kosmiline kord avaldub moraalses hoiakus, sumeri kirjanduses ei leidu. Selle idee kinnituseks on lause, millest selgub, et ülik tahab midagi oma elus muuta ja oma isikliku käekäigu eest hoolitseva jumala korraldusi ignoreerida: *Ma tahan vältida oma jumala korraldusi ja trampida ta riituste peal [pi-il-lu-de-e ili lu-meš par-š[i lu-ka]b-⁷bi-⁷i[š]]* (tahvel XIII, rida 135).

Sõber soovitab kannatajale: *Järgi jumala teed, pea kinni ta riitustest [ri-di-ma us il^{mes} ú-šur ma-si-šu]* (tahvel XX, rida 219).

Jutustuses õilsast kannatajast²⁵ on peategelaseks nähtavasti preester. Ta kurdab:

Nad on lasknud teisel võtta üle mu ülesanded ja määranud rivaali mu riitusi toimetama [par-ši-a ú-šal-qu-u sá-nam-ma ina pil-lu-di-ia a-ġa-a uš-zi-zu] (Lambert 1960: 36, tahvel I, read 103–104).

Siin tähendavad **paršia** ja **pilludia** kultusega seotud korraldusi ja ülesandeid. "Õilis kannataja" räägib nagu ülik või prints, kuid on tõenäoliselt preester. Preesterlikke kultusriitusi võib käsitada universaalsetena, mis aitavad hoida maailmakorda. Seda arvamust kinnitab järgmine lause: *Ma juhendasin oma maad pidama kinni jumala riitustest [ú-šar a-na mâti-ia mē^{mes} ili na-ša-ri]* (tahvel II, rida 29).

Siin on kasutatud sumerogrammi **mē^{mes}**, mida tuleb mõista jumaliku olemuse ja riituste kogumina. Loo lõpus esineb fraas "templiriitused" (**parši (garsa) biti**) (tahvel IV (?), rida 101). "Õilis kannataja" on leidnud leevendust tänu jumal Mardukile ja ülistab teda. Templiriitustest räägitakse nähtavasti seoses Marduki templikultusega, kuigi tekst on loo lõpus katkendlik. Templiriitusi on vaja maailmakorra tagamiseks. Sumeri hümnides esinev templitele omistatud **me** tähendab nähtavasti sedasama: templi kultuskorralduses sisalduvat jumalikku korda või korraldust.

Kokkuvõte

Sumeri ja akkadi allikais esineb 'taeva ja maa kavandi' ja 'kosmilise korra' mõiste nii müütides kui ka poeetilistes tekstides võrdlemisi ühes tähenduses: millegi kavandajaks ja kujundajaks on jumalad või kuningad. 'Plaan' ja 'vägi' on kuninga võimukindlustusvahendid, 'plaane' ja 'kavandeid' haldavad jumalad, kes tagavad nende edasiandmise maistele valitsejatele. Kuningal on ülesanne 'täita maa plaani' või kuningriigi 'reeglit' ja 'korraldust'.

Sumeri mütoloogias on mõistel **giš-ĥur** seos maa-aluse piirkonna abzu ja jumal Enkiga, see arusaam peegeldub ka hilisemas Babüloonia loomiseeposes ning seda tuleb mõista kui universaalse maailmakorra tagamist. Enkit pidasid sumerid templi plaani kavandava jumaliku oskusmeistrina vastutavaks ka templiehitusel.

Sumerid ja akkadlased visandasid palju lokaliseeritud tähenduses 'templi', 'linna' ja 'maa (kuningriigi) kavandeid', mille kaotsimineku üle kurdetakse kaebelauludes. Sellised kavandid võisid olla ka kultuslikud ning administratiivsed reeglid ja korraldused, mis kirjapanduna või joonistatuna olid ühtlasi ka plaanid ja skeemid. Hilisemates kakskeelsetes tekstides leidub ka abstrakteid maailma ja elu plaane.

Babüloonia ja assüüria müütides kirjeldatakse inimese loomist inimese kuju 'joonistamisena' (*ešēru*), sama sõna kasutatakse ka muude olendite ja asjade loomisel ja visandamisel.

Akkadi mütoloogias on 'kavand' (*ušurtu*) väga tihti peaaegu samastatav 'kultusliku riitusega' (*paršu*), mida haldavad jumalad ja kuningad ning mis võib võimuvõitluses kaotsi minna. Seeläbi kaob maailmast kord ja tasakaal.

Sumeri ja akkadi manatekstides, eelkõige demonitõrjeriitustel kasutati maagilist 'joonistust', 'joont' või 'sõõri', mis pidi tagama demonite eemalehoidumise. Nii nagu jumalad saatsid inimestele haigusi ja hädasid, seadsid nad üles ka võrgud ja lõksud maagilise joone ületanud kurjadele vaimudele, tõkestades sellega demonite destruktiivset tegevust. Maagilise sõõri seadja või joonistaja on enamasti tarkuse- ja oskustejumal Enki/Ea, kes oli sumeritel tuntud kui templiplaanide joonistaja.

Babüloonia tarkusekirjanduses mõtestatakse jumala riitusi juba moraalset aspektist, seotuna inimese suhtumisega oma isiklikku jumalasse. Inimese personaalse käekäigu eest vastutav jumal on vanababüloonia ajastul (2. aastatuhandel eKr) tekkinud teoloogiline arusaam.

Kommentaariid

- ¹ Käesolev artikkel on kirjutatud Eesti Teadusfondi grandiprojekti 6625 toetusel.
- ² Vana-akkadi keel jagunes umbes 1900 eKr babüloonia ja assüüria dialektiks.
- ³ G. Farber-Flügge eitab mõiste *giš-hur* esemelisust ning tõlgendab seda kõikide asjade jumaliku kontseptsioonina, nii nagu *me* on tema käsitluse kohaselt kõikide asjade jumalik vägi (Farber-Flügge 1973: 197, 198). Artikli autori arvates on mõiste *giš-hur* selline tõlgendus liiga üldistav ja abstraktne, sest mõiste 'kavand' ei kanna endas sugugi alati jumalikku substantsi, tihti on sumeri ja akkadi allikais juttu näiteks templi plaanist või deemonite tõrjeriitusel teatud joonest või piirist, millest pahad vaimud ei tohi üle astuda. Peaaegu kõigis sumeri ja akkadi kirjanduslikes allikais on võimalik näha 'kavandi' esemelisust.
- ⁴ Enamasti tõlgitakse *giš-hur* mitmuses: 'kavandid', 'plaanid', sest sumeri keeles ei ole ainsus ja mitmus tekstis grammatiliselt eristatavad.
- ⁵ Kui ei ole tõlkijale viidatud, on siin ja edaspidi tekste tõlkinud ja eestindanud artikli autor.
- ⁶ Kuningas Gudea valitses Sumeris Lagaši linnas umbkaudu aastatel 2125–2100 eKr. Gudea silindrid, mida nimetatakse Kuningas Gudea templihümniks, pandi kirja mõni aastakümme enne, kui Uri linna III dünastia kehtestas tsentraliseeritud võimu (Soosaar & Annus 2002: 5).
- ⁷ Sumeri keeles "kirjatahvli emand", siin tähendusega "kirjatahvli isand".
- ⁸ Kuninga peamiseks ülesandeks peeti maale viljakuse tagamist püha abielu riituse abil. Juba vanasumeri aegadest tuntud Dumuzi-Inanna kultusriitust praktiseeriti ka uussumeri perioodil. Riitusel osalesid jumalanna Inannat kehastav templipreestritar ja Inanna armastatut, Dumuzit, kehastav kuningas (Reisman 1978: 18, 20).
- ⁹ Sumeri kaebelaulud pärinevad põhiliselt uussumeri (peamiselt vanababüloonia koopiad) ja hilisest ajast (peamiselt uusassüüria ja seleukiidide-aegsed koopiad). *Nutulaul Sumeri ja Uri hävitamise pärast*, *Nutulaul Uri pärast* ja *Nutulaul Nippuri pärast* sisaldavad ajaloolist teavet kuningas Ibbi-Su'eni (2028–2004 eKr) valitsemisajal Uri III dünastia valitsemise lõpupoole aset leidnud hävitustööst. Sumeri linna hävitasid eelamlased. Sumeri ja Uri nutulaul konstateerib Ibbi-Su'eni vangivõtmist eelamlaste jt rahvaste poolt, nimetab Uri hävitanud rahvaid ja mainib linna, mis jagasid Uri saatust. Nutulaul koostati üsna kiiresti pärast toimunud sündmuse järgmise, ülejäämise või üleülejäämise põlve järeltulijate poolt. Hilisemad nutulaulud on stiililt palju klišeelikumad ja lakoonilisemad (Kutscher 1975: 1, 2, 4).
- ¹⁰ Tekstikogu nimi tuleneb selle esimesest fraasist *én saĝ-ba saĝ-ba sil₇-lá sil⁷-lá bad-da bad-da* [Mana. Vanne, vanne! Kao, kao! Eemaldu, eemaldu!] (Scramm 2001: 1).
- ¹¹ Akkadi mõiste *šurpu*, 'põletav', 'põlev' viitab toimingule, mida teostati loitsu- või manateksti või maagiliseks otstarbeks mõeldud palvet ette lugedes. Tekstid olid kogutud seeriatena. Šurpu on vaid üks osa või rühm maagiliste tekstide kogust. Mõned Šurpu osad võivad olla vanababüloonia ajast pärit sumeri tekstide koopiad, kuid enamik tekste pärineb arvatavasti keskbabüloonia perioodist, kassiidide valitsemisajast. Põletamisrituaalil ehk puhastusriitusel on tekstides väga väike osa, enamik tekste on jumalatele adresseeritud palved (Reiner 1970: 1–3).

- ¹² Universumi- või maailmaplaanina käsitab KAR 4 tekstis mõistet *giš-hur* ka R. J. Clifford (Clifford 1994: 51).
- ¹³ Gilgameši eepos on koostatud paljudest iseseisvatest rahvajuttudest, mida loeti ette meelelahutuslikel eesmärkidel. Üsna tõenäoliselt oli Gilgameš ajalooline isik ja ta eluaeg jäi 2800–2500 eKr vahele. Ei ole leitud ühtki Gilgameši lugu, mis oleks kirja pandud enne 2150 eKr. Eepos on kirjutatud 12 tahvlile. Lisaks viiele Gilgamešiloole on eeposesse inkorporeeritud Inanna laskumine allmaailma ja veeuputuselugu. Vanababülooniakeelsed tahvlid on kirja pandud sumeri tahvitega enam-vähem ühel ajal (alates 2. aastatuhandest eKr). Gilgameši lugu oli omaaegses Lähis-Idas laialt levinud, sellest on leitud ka hetiidi ja hurrukeelseid tahvleid. Standardbabüloonia versioon on kõige rohkem tuntud 7. sajandil eKr Niinivist leitud tahvlitelt, mille järgi on Gilgameši eepose autor olnud kassiitide valitsusajal elanud loitsupreester ja kirjatark Sin-leqe-uninni, umbes 1200. aastal eKr. Kassiidid kasutasid kirjakeelena kas hilissumeri või babüloonia keelt, nad kirjutasi üles ja kollektsioneerisid hulgaliselt vana sumeri ja akkadi pärimust (Dalley 1998: 40–47).
- ¹⁴ Vana-akkadi perioodist pärinev müüt võeti üle Ešnunnasse, kus see sai tuntuks linna kaitsejumala Tišpaki võitlusmüüdina. Tišpak võitis Enlili loodud hiiglasliku lohema (Lewis 1996: 28–30).
- ¹⁵ Müüdis, mida nimetati esimeste sõnade järgi *inuma ilū awilum* [Kui jumalad olid (veel) nagu inimesed], on üks põhjalikemaid mesopotaamia antropogoonia-kirjelusi. Inimesed loodi jumalate otsusel tööd tegevateks alamateks olenditeks. Atrahasīs (tähendab kõikehõlmavalt tark) oli Šurupaki linna tähtis kodanik, võimalik et ka kuningas. Ta pääses oma perekonnaga ainsana veeuputusest, mille saatsid jumalad inimkonna arvukuse kahandamiseks. Müüdi vanababüloonia versiooni dateeritakse umbes 1700 eKr ning see on kirjutatud kolmele tahvlile, tahvlid on jagatud kaheksaks tulpaks, neli ühel, neli teisel pool. Müüdist on Assurbanipali raamatukogust leitud ka hiline assüüriaeelne versioon, mis järgib väga täpselt vanababüloonia lugu (Dalley 1998: 3).
- ¹⁶ Etana eepose vanababüloonia tahvlid pärinevad Suusast Eelamist, keskassüüria versioon Assurist ja standardbabüloonia Niinivist (Dalley 1998: 189). Lugu on kindlasti vanem kui vanababüloonia ajastust pärit variant, müüdi autoriks peeti Lu-Nannat, neljandat veeuputusejärgset tarka, kes saadeti jumal Enki / Ea poolt inimkonnale tsivilisatsioonioskusi õpetama). Lu-Nannat seostatakse kuningas Šulgi valitsusajaga (Reiner 1961: 1–11). Eepos on kirjutatud kolmele tahvlile ning see keskendub Kiši linna müütilise kuninga Etana tegevusele (Dalley 1998: 189). Etana soovis endale järglast ja seeläbi igavest elu.
- ¹⁷ Fragmentaarsed tahvlid Adapa müüdiga on välja kaevatud Tell el-Amarnast (Egiptus) ja Assurist. Tell el-Amarna tahvleid dateeritakse 14. saj eKr ja Assuri tahvleid 2. aastatuhande lõpus kirjapanduks (Dalley 1998: 183).
- ¹⁸ Akkadi sõna *apkallu(m)* on tuletatud sumeri sõnast *abgal*. Nii kutsuti Enki õukonna tarka. Jumal Enki / Ead kutsuti tark jumalate seas (*apkallu ilī*) (Greenfield 1995: 134–135), *apkallu*, *abgallu* võib tähendada ka tarka inimest, eksperti (CDA 2000: 20).
- ¹⁹ See müüt on sumeri algupäraga, sumeri käsikirjad pärinevad vanababüloonia perioodist. Akkadikeelsest versioonist on leitud kaks teksti: vanem Assurist ja noorem Niinivist Assurbanipali raamatukogust. Sumeri jutustus on tunduvalt pikem, 412 rida, akkadi versioon oma 138 värsireaga jätab sumeri müüdi sisukokkuvõtte

mulje. Müüt kirjeldab jumalanna Inanna/Istari laskumist allmaailma, surnuteriiki, ja sealt ülestõusmist (Annus 2005: 163; Dalley 1998: 154).

- ²⁰ Anzu eepos on tuntud peamiselt vana- ja standardbabüloonia käsikirjadest, leitud on ka hilisassüüriakeelne tekst. Vanababüloonia versioon on lühike ja kokkuvõtlik kordusteta jutustus, mille keskmes on Girsu linna patroonjumal Ningirsu. Sumeri keeles ei ole leitud ühtki Anzu eepose varianti. Standardbabüloonia variant 1. aastatuhandest eKr oli umbes 700-realine ja kirjutatud kolmele või neljale tahvlile. Anzu eepos on kirja pandud Borsippas, Babüloonias, kuigi tekste on leitud ka Niinivist, Assurist, Sultantepest. Hilisassüüria fragmendid on kirjutatud tõenäoliselt 7. saj eKr. Hilisbabüloonia (ehk standardbabüloonia) versioon näib järgivat Niinivist leitud hilisassüüriakeelset varianti (Dalley 1998: 203). Anzu eepose teemaks on peajumal Enlili saatuste tahvli röövimise lugu ja võitlus selle tagasisaamiseks. Anzu on lõvipea ja kotkaküünistega deemonlik lind, ta on Enlili uksehoidja, kuid otsustab Enlililt saatuste tahvli röövides usurpeerida võimu. Võidukas jumal Ninurta võtab Anzult saatuste tahvli ja annab Enlilile tagasi.
- ²¹ See müüt pärineb 8. sajandist eKr, kuid sisaldab ka hulga vanemaid ettekujutusi. Müüt on kirjutatud viiele tahvlile ja on umbes 750-realine, tekste on leitud nii Assüüria kui ka Babüloonia alt (Dalley 1998: 282).
- ²² Katkendlik müüdifragment on leitud Assurist ja seda dateeritakse umbes 7. saj eKr. Kroonprints näeb värvikat nägemust või und allmaailmast ja kirjeldab detailselt seal asuvaid demoneid.
- ²³ Babüloonia loomiseepost tuntakse ka esimeste sõnade järgi *enūma eliš*, [Kui ülal...]. Leitud tekstid pärinevad enamasti 1. aastatuhandest eKr, lugu tunti kindlasti veel 6.–5. sajandil eKr. Et eepose tekstid erinevad üksteisest väga vähe, annab see tuge arvamusel, et lugu pandi kirja üsna hilisel ajajärgul ja suulist traditsiooni sellele tõenäoliselt eelnenud ei ole (Dalley 1998: 228–229). Seitsmele tahvlile kirja pandud poem jutustab peaaesjalikult maailma algusaegade sündmustest ja Babüloni linnajumala Marduki võidukäigust jumalate panteoni juhiks (Annus 2003: 5).
- ²⁴ Babüloonia teodiike on kirjutatud umbes 1000 eKr ja selles poemis on esikohal sotsiaalse ebaõigluse probleem: vaatamata oma vagale ja õiglasele elule on ülikut tabanud haigused ja kannatused. Kaaslane püüab kurtjat lepitada ja panna teda mõistma kõike jumaliku õigluse valguses. Tõenäoliselt on selle loo kirja pannud Babüloni elanik, kuigi teodiike tekste on leitud ka Assüüriast. Babüloonia teodiike oli populaarne ka sajandeid hiljem (Lambert 1960: 63–64, Oppenheim 1964: 273).
- ²⁵ See 2. aastatuhandel kirjutatud poem on tuntud ka esimeste sõnade järgi *ludlul bēl nēmeqi* [Las ma kiidan tarkuse isandat...]. Sisuliselt on lugu ühe üliku pikk monoloog, pihtimus sellest, kuidas teda on tabanud kõikmõeldavad õnnetused ja kannatused ning kuidas jumal Marduk ta lõpuks terveks ravib ja taas õnnelikuks teeb. Lugu läbib elu ja surma saladuse, kannatuste ning jumaliku ja inimliku õigluse probleemi arutelu, mis lõpeb tõdemusega, et jumala õigus jääb alati peale. Loos ülistatakse Mardukit kui tervendajat (Lambert 1960: 26–27, Oppenheim 1964: 272–273).

Kirjandus

Alster, Bendt 1971–1972. Ninurta and the Turtle, UET 6/1 2. *Journal of Cuneiform Studies (JCS)* 24 (4), lk 120–125.

Annus, Amar (tlk ja eessõna) 2003. *Enūma eliš. Babüloonia loomiseepos*. Tallinn: Kirjastuskeskus.

Annus, Amar 2005 (koost). *Muinasaja kirjanduse antoloogia*. Tallinn: Varrak.

Borger, Riekle 1963. *Babylonische–Assyrische Lesestücke. Heft II. Die Texte in Umschrift*. Roma: Pontificium Institutum Biblicum.

Cagni, Luigi 1969. *L'epopea di Erra*. Studi Semitici 34. Roma: Istituto di Studi del Vicino Oriente, Università.

Castellino, Giorgio 1972. *Two Šulgi hymns (B, C)*. Studi Semitici 42. Roma: Istituto di studi del Vicino Oriente, Università.

CDA 2000 = Black, Jeremy & George, Andrew & Postgate, Nicholas (toim). *A Concise Dictionary of Akkadian*. 2. täiendatud trükk. Santag 5. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Clifford, Richard J. 1994. *Creation Accounts in the Ancient Near East and in the Bible*. The Catholic Biblical Quarterly Monograph 26. Washington: Catholic Biblical Association of America.

Dalley, Stephanie 1998. *Myths from Mesopotamia. Creation, the Flood, Gilgamesh, and Others*. Oxford: University Press.

Van Dijk, Johannes J. A. 1960. *Sumerische Götterlieder II*. Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist.KI. Jahrgang 60, I. Abh. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

Edzard, Dietz Otto 1997. Gudea and His Dynasty. *The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Early Periods 3, 1*. Toronto & Buffalo & London: University of Toronto Press, lk. 68–101.

Espak, Peeter 2006. *Ancient Near Eastern Gods Enki and Ea: Diachronical Analysis of Texts and Images from the Earliest Sources to the Neo-Sumerian Period*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

ETCSL = Black, Jeremy & Cunningham, Graham & Ebeling, Jarle & Flückiger-Hawker, Esther & Robson, Eleanor & Taylor, Jon & Zólyomi, Gábor (toim). *The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature*. Oxford: University of Oxford (<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/> – 29. juuni 2009).

Falkenstein, Adam 1957. Sumerische religiöse Texte. *Zeitschrift für Assyriologie* 52, lk 56–75.

Farber-Flügge, Gertrud 1973. *Der Mythos "Inanna und Enki" unter besonderer Berücksichtigung der Liste der ME*. Studia Pohl 10. Dissertationes Scientifcae de rebus Orientis antique. Rome: Biblical Institute Press.

Focke, Karen 1998. Die Göttin Nin-imma. *Zeitschrift für Assyriologie* 88, lk 196–224.

- Geller, Markham J. 2007. *Evil Demons: Canonical Utukkū Lemnūtu Incantations*. Introduction, Cuneiform Text, and Transliteration with a Translation and Glossary. State Archives of Assyria Cuneiform Texts 5. Helsinki: University of Helsinki.
- George, Andrew R. 1992. *Babylonian Topographical Texts*. Orientalia Lovaniensia Analecta. Leuven: Departement Oriëntalistiek & Uitgeverij Peeters.
- Gragg, Gene B. 1969. The Keš Temple Hymn. Sjöberg, Åke W. & Bergman, E. & Gragg, Gene B. (toim). *The Collection of the Sumerian Temple Hymns*. Texts from Cuneiform Sources III. Locust Valley (New York): J. J. Augustin, lk 155–189.
- Greenfield, Jonas C. 1995. *Apkallu*. Dictionary of Deities and Demons in the Bible (DDD). Leiden & New York & Köln: E. J. Brill, veerud 134–138.
- Jacobsen, Thorkild 1985. Ur-Nanshe's Diorite Plaque. *Orientalia NS* 54. Pontificium Institutum Biblicum, lk 65–72.
- Izre'el, Shlomo 2001. *Adapa and the South Wind: Language Has the Power of Life and Death*. Mesopotamian Civilizations 10. Winona Lake, Ind.: Eisenbrauns.
- Jacobsen, Thorkild 1976. *The Treasures of Darkness. A History of Mesopotamian Religion*. New Haven & London: Yale University Press.
- Kutscher, Raphael 1975. *Oh angry sea = (a-ab-ba hu-luh-ha). A History of a Sumerian Congregational Lament*. New Haven & London: Yale University Press.
- Lambert, Wilfried G. 1960. *Babylonian Wisdom Literature*. Oxford: Clarendon Press.
- Lambert, Wilfried G. & Millard, Alan R. 1969. *ATRA-HASIS. The Babylonian Story of the Flood with the Sumerian Flood Story by M. Civil*. Oxford: Clarendon Press.
- Lewis, Theodore J. 1996. CT 13. 33–34 and Ezekiel 32: Lion-Dragon Myths. *Journal of American Oriental Society* (JAOS) 116, lk 28–47.
- Livingstone, Alasdair 1986. *Mystical and Mythological Explanatory Works of Assyrian and Babylonian Scholars*. Oxford: Clarendon Press.
- Michalowski, Piotr 1977. Amar-Su'ena and the Historical Tradition. Ellis, Maria de Jong (toim). *Essays on the Ancient Near East in Memory of Jacob Finkelstein*. Memoirs of the Connecticut Academy of Arts & Sciences 19. Hamden, Connecticut: Archon Books, lk 155–157.
- Michalowski, Piotr 1988. Sin-iddinam and Iškur. Leichty, Erle & Ellis, Maria de Jong & Gerardi, Pamela (toim). *A Scientific Humanist: Studies in Memory of Abraham Sachs*. Occasional Publications of the Samuel Noah Kramer Fund 9. Philadelphia: The University Museum, lk 265–275.
- Michalowski, Piotr (toim) 1989. *The lamentation over the destruction of Sumer and Ur*. Winona Lake (Ind.): Eisenbrauns.
- Oppenheim, Adolf L. 1964. *Ancient Mesopotamia. Portrait of a dead Civilization*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Pettinato, Giovanni 1971. *Das altorientalische Menschenbild und die sumerischen und akkadischen Schöpfungsmythen*. Heidelberg: Winter.

- Reiner, Erica 1970. *Šurpu: a collection of Sumerian and Akkadian incantations*. Archiv für Orientforschung von Ernst Weidner. Beiheft 11. Osnabrück: Biblio Verlag.
- Reiner, Erica 1961. The Etiological Myth of the Seven Sages. *Orientalia NS* 30, lk 1–11.
- Reisman, Daniel 1971. Ninurta's Journey to Eridu. *Journal of Cuneiform Studies* 24, lk 3–10.
- Reisman, Daniel 1978. *Two Neo-Sumerian Royal Hymns*. Sumerian texts with English introduction, translations and notes. Ann Arbor & London: University Microfilms International.
- Rochberg, Francesca 2003. Heaven and Earth. Divine-Human Relations in Mesopotamian Celestial Divination. Noegel, Scott & Walker, Joel & Wheeler, Brannon (toim). *Prayer, Magic, and the Stars in the Ancient and Late Antique World*. Magic in History. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, lk 169–185.
- Rochberg, Francesca 2004. *The Heavenly Writing. Divination, Horoscopy, and Astronomy in Mesopotamian Culture*. Cambridge: University Press.
- Römer, Willem H. Ph. 1965. *Sumerische 'Königshymnen' der Isin-Zeit*. Leiden: Brill.
- Römer, Willem, H. P. 1993. Die Hymnen des Išme-Dagan von Isin. *Orientalia NS* 62. Pontificium Institutum Biblicum, lk 90–98.
- Römer, Willem H. P. 2001. *Hymnen und Klagelieder in sumerischer Sprache*. Altes Testament und Alter Orient (AOAT) 276. Münster: Ugarit Verlag.
- SAA Anzu = Annus, Amar 2001. *The Standard Babylonian Epic of Anzu*. Introduction, Cuneiform Text, Transliteration, Score, Glossary, Indices and Sign List. State Archives of Assyria Studies (SAA) III. The Neo-Assyrian Text Corpus Project. Helsinki: University of Helsinki.
- SAA *Enūma eliš* = Talon, Philippe 2005. *The Standard Babylonian Creation Myth Enūma eliš*. Introduction, Cuneiform Text, Transliteration and sign list with a translation and glossary in French. SAA IV. The Neo-Assyrian text Corpus Project. Helsinki: University of Helsinki.
- SAA Etana = Novotny, Jamie R. 2001. *The Standard Babylonian Etana Epic*. Cuneiform Text, Transliteration, Score, Glossary, Indices and Sign List. SAA II. The Neo-Assyrian Text Corpus Project. Helsinki: University of Helsinki.
- SAA Gilg = Parpola, Simo 1997. *The Standard Babylonian Epic of Gilgamesh*. Cuneiform Text, Transliteration, Glossary, Indices and Sign List. SAA I. The Neo-Assyrian Text Corpus Project. Helsinki: University of Helsinki.
- SAA 3 = Livingstone, Alasdair 1989. *Court Poetry and Literary Miscellanea*. SAA 3. The Neo-Assyrian text Corpus Project. Helsinki: University of Helsinki.
- Schramm, Wolfgang 2001. *Bann, Bann! Eine sumerisch-akkadische Beschwörungsserie*. Göttinger Arbeitshefte zur Altorientalischen Literatur (GAAL) 2. Göttingen: Seminar für kelischriftforschung der Universität Göttingen.
- Sjöberg, Åke W. 1977. A Blessing of King Urnirurta. Ellis, Maria de Jong (toim). *Essays on the Ancient Near East in Memory of Jacob Finkelstein*. Memoirs of the Connec-

ticut Academy of Arts & Sciences 19. Hamden, Connecticut: Archon Books, lk 189–195.

Sjöberg, Åke W. 1983. The First Pushkin Museum Elegy and New Texts. *Journal of American Oriental Society* 103 (1) eriväljaanne, lk 315–320.

Sjöberg, Åke W. 1972. Hymns to Meslamtaea, Lugalgirra and Nanna-Suen in Honour of King Ibbisuen (Ibbisîn) of Ur. *Orientalia Suecana* 19–20 (1970–1071). Uppsala, lk 140–178.

Sjöberg, Åke W. 1973. Miscellaneous Sumerian Hymns. *Zeitschrift für Assyriologie* 63, lk 1–55.

Soden, Wolfram von 1981 = *Akkadisches Handwörterbuch*. Benutzung des lexikalischen Nachlasses von Bruno Meissner (1868–1947), bearbeitet von Wolfram von Soden III, S–Z, Berichtungen und Nachträge. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Soden, Wolfram von 1992. *Einführung in die Altorientalistik*. 2. trükk. Orientalische Einführungen in Gegenstand, Ergebnisse und Perspektiven der Einzelgebiete. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt.

Soosaar, Sven-Erik (tlk) & Annus, Amar (tlk, toim) 2002. *Kuningas Gudea templihümn*. Tallinn: Kirjastuskeskus.

Steible, Horst 1967. *Ein Lied an den Gott Haja mit Bitte für den König Rīm-Sîn von Larsa*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Albert-Ludwigs-Universität zu Freiburg im Breisgau. Freiburg.

Zólyomi, Gábor 2001. Another recension of Išme-Dagan O: BM 114862 (CT 58 25). *Iraq* 63, lk 139–147.

Summary

Interpreting the Concept of ‘Plan’ in Sumerian and Akkadian Literary and Ritual Texts

Liina Ootsing-Lüecke

Key words: Akkadian, Assyriology, history of religion, mythology, religious phenomenology, Sumerian

The aim of this article is to interpret the meaning and concept of the word ‘plan’ or ‘drawing’ in Sumerian and Akkadian written sources and to give a brief summary of this phenomenon in Mesopotamia in the 3rd–1st millennium BC. The Sumerian word **ġiš-ḥur** (lit. ‘wood scratch’, meaning ‘plan’ or ‘design’), and the Akkadian word **ešēru(m)** (‘to draw’, ‘to design’, ‘drawing’, ‘design’ or ‘plan’) are mostly mentioned in a substantive context which encompasses the divine sphere. Gods and kings establish the world order with various ‘designs’ and ‘plans’.

The Sumerian phenomenon of **me** (the ‘divine power’ of gods) which describes god’s essence and is a divine attribute, and the Akkadian term **parṣu(m)** (‘cultic ordinance’) which encompasses divine ‘order’ and ‘cultic rites’, are both closely connected with the phenomena of **ḡiš-ḫur** and **eṣēru(m)**.

In Sumerian and Akkadian myths and epics, the phrases ‘the plan of heaven and earth’ and ‘the cosmic order’ refer to the actions of gods and kings who always plan or design something substantial. A ‘plan’ is a means of securing power for a king. Gods also have ‘plans’ and ‘designs’ and deliver them to kings in an effort to strengthen and guarantee their reign. Kings have a duty to fulfil the ‘plan’ or ‘regulations’ of the land or kingdom.

In Sumerian mythology the phenomenon of **ḡiš-ḫur** is connected with the underground aquifer abzu and its master, the god Enki. This understanding is also reflected in the late Babylonian epic of creation, which describes the establishing and securing the universal order.

Sumerians and Akkadians also ‘designed’ and ‘drew’ many ‘temple’, ‘town’ and ‘kingdom’ plans, which had only local importance, but the loss of these plans is grieved about in several lamentation compositions. In later bilingual texts, abstract ‘cosmic’ and ‘life’ designs are mentioned.

In Babylonian and Assyrian myths the creation of people is described as ‘drawing their shape’, and the same phrase is used in regard to the creation of other creatures and things.

In Akkadian mythology the terms ‘plan’ and ‘design’ very often seem to be synonymous with **parṣu(m)** (‘cultic ordinance’), which is administered by gods and kings. It can be lost in struggles for power and can therefore cause cosmic disorder and imbalance.

In Sumerian and Akkadian incantations, primarily in apotropaic rites, the terms ‘magic circle’ or ‘drawing’ or ‘line’ describe a boundary that demons cannot cross. These ceremonial rites probably have a broader meaning: to avoid demons’ interference in the cosmic order which is under the control and patronage of gods. They set up ‘nets’ and ‘traps’ for evil ghosts who have crossed the magic border. The crafty god Enki/Ea mostly draws the magic circle: this phenomenon may be connected with the Sumerian perception about this god as a designer of temple plans.

In Babylonian wisdom literature, the “gods’ rites” have already been interpreted from a moral perspective, which refers primarily to man’s attitude towards his personal god. The religious concept of man’s ‘personal god’, who guides him during his whole life and is responsible for his fate, emerged in the Old-Babylonian period in the 2nd millennium BC.